https://doi.org/10.52340/PUTK.2023.27.33

მარადიული გაზაფხულის მითოსი ტაო-კლარჯეთის ფოლკლორში

THE MYTH OF ETERNAL SPRING IN TAO-KLARJETI FOLKLORE

თინა შიოშვილი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ბათუმი, საქართველო
თამარ მაჭუტაძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ბათუმი, საქართველო

Tina Shioshvili
Batumi Shota Rustaveli State University
Batumi, Georgia
Tamar Matchutadze
Batumi Shota Rustaveli State University
Batumi, Georgia

ABSTRACT

The myth of the eternal spring, or the paradise lost, is a common theme found in the folklore of almost all ancient peoples globally.

In Georgian oral tradition, the myth of eternal spring is linked to the name of King Tamar and is known in various versions. It is entirely expected and natural, as in the consciousness of the society where this myth originated, Tamar's kingdom was envisioned as the 'Golden Age'—a paradise on Earth with King Tamar as its unequaled creator, ruler, and devoted, caring guardian.

Today, the myth of eternal spring is no longer associated with the name of King Tamar in the historical memory of the Georgian-speaking, though Muslim, population in the historical Georgian regions of the Republic of Turkey - Tao and Klarjeti. This phenomenon is associated with the arrival of snow, disrupting the lives of Christian monks. Such transformations serve as evidence that the consciousness of Tao and Klarjeti Georgians shares a common cultural source rooted in Georgian culture.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ფოლკლორი, ტაო-კლარჯეთის ფოლკლორი, მარადიული გაზაფხულის მითოსი.
keywords: Georgian folklore, Tao-Klarjeti folklore, Mythos of Eternal Spring.

მარადიული გაზაფხულის (ზაფხულის), ანუ მიწიერი სამოთხის, იგივე შეჩერებული დრო-ჟამის, ანუ დაკარგული სამოთხის მითოსს იცნობს მსოფლიოს თითქმის ყველა უძველეს ხალხთა მითოლოგია და, როგორც პროფესორი ზურაბ კიკნაძე მიუთითებს, ყველგან თავისებური სახე აქვს, „დაკავშირებულია იმ ქვეყნის რეალიებთან (ლანდშაფტი, ისტორიული წარსული, ტოპონიმია, ფლორა, ფაუნა...), სადაც ის შეიქმნა" (კიკნაძე 2008: 61).

ქართული ზეპირსიტყვიერებაც იცნობს დაკარგული სამოთხის მითოსს, რომელიც თამარ მეფის სახელს უკავშირდება, რაც სავსებით მოსალოდნელი და ბუნებრივია, რადგანაც იმ საზოგადოების ცნობიერებაში, სადაც ჩაისახა ეს მითოსი, თამარის სამეფო წარმოდგენილი იყო „ოქროს ხანად", მიწიერ სამოთხედ, თამარი კი – მის სწორუპოვარ შემოქმედად და მმართველად, ქვეყნისათვის თავდადებულ და მზრუნველ პატრონად.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში მარადიული გაზაფხულის მითოსის მრავალი ვარიანტი მოგვეპოვება (სიხარულიძე 1961: 81, 254-261); მათი მოკლე შინაარსი ამგვარია: თამარ დედოფალს სამეფო ტახტი ედგა იალბუზის მთაზე, სადაც ზამთარი არ იცოდა და სულ მუდამ ზაფხული (გაზაფხული) სუფევდა; ამ მარადიულ სამეფოში არც სნეულება იყო, არც – სიბერე და არც – სიკვდილი, რადგანაც ყოვლისშემძლე, გულთმისან თამარ დედოფალს დრო-ჟამის ფრინველი (შუქურ-ვარსკვლავი) დატყვევებული ჰყავდა; აქ, ამ მიწიერ ედემში, დროის მდინარება შეჩერებული იყო და „საქართველოში ზამთარი სრულებით ამოიძირკვა იმიტომ, რომ ზამთარი შუქურვარსკვლავის ძალით მოდიოდა" (სიხარულიძე 1961: 81-82).

ერთხელაც, სასახლეში თამარის არყოფნის დროს, მცველად დატოვებულმა მსახურმა (გამზრდელმა) ცნობისწადილი ვერ დაძლია და აკრძალული ოთახის კარები გააღო, რასაც ფრინველის (შუქურ-ვარსკვლავის) გამოფრენა-გაუჩინარება და ამინდის მკვეთრი შეცვლა მოჰყვა: ატყდა საშინელი ქარიშხალი, წამოვიდა თოვლი და მთელი იალბუზის მთა სასახლითურთ ერთიანად დაფარა.

მითოსის თანახმად, ამ დროს ბაღდადში მონასტრის ასაშენებლად მყოფი თამარი ყველაფერს მიხვდა, სასწრაფოდ გველზე ამხედრდა და იალბუზისაკენ გამოსწია, მაგრამ იქ ასვლა ვეღარ შეძლო და ვარძიის მონასტერში წაბრძანდა. ასე დაიკარგა მიწიერი სამოთხე, დაიწყო დრო-ჟამის მდინარება, გაჩნდა წელიწადის დროები, რაც ნიშნავს იმას, რომ „.. დრომ დაიპყრო სივრცე, გაბატონდა მასზე; „მარადიული გაზაფხული", აკრძალვის ძალით რომ არსებობდა, წარმავალმა წუთისოფელმა შეცვალა..." (კიკნაძე 2008: 62).

მარადიული გაზაფხულის მითოსი ბოლო დრომდე ცოცხალ ფოლკლორულ ბრუნვაშია დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მყოფი უძველესი ქართული კუთხეების – ტაოსა და კლარჯეთის – ზეპირსიტყვიერებაში. ტაოს მითოსურ თქმულებათა თითქმის ყველა ვარიანტის თანახმად, ზოგადქართული ნარატივებისაგან განსხვავებით, პირველი თოვლის მოსვლა ქრისტიანი ბერების („ქეშიშების") სამყოფელის მოშლასთან ასოცირდება. ტაოში, სოფელ ვანისხევის ერთ-ერთ უბანში – ჭილათში, 2017 წლის 1 აგვისტოს ჰურიე დუმანისაგან (გამოთხოვილია

სოფელ ხევას ერთ-ერთი უბნიდან – იეთიდან) ჩვენ მიერ ჩაწერილი ნარატივის თანახმად, პირველი თოვლის მოსვლა ქელაზორში მცხოვრებ ქრისტიან ბერს („ქეშიშს") შეუნიშნავს და ამბის შესატყობად კაცები გაუგზავნია. „კაცები გასულან, თოვლი ხელში უუწევნიან, შუუხედნიან, ცივი ყოფილა. აბლი წამოუღიან, გამდნარა, დაკარგულა".

ჩამოსულან და ბერისთვის მოუყოლიათ ყველაფერი. ბერი მიმხვდარა, რაც იყო ეს თეთრი მასა და უთქვამს:

„ – ე თოვლია, აქ ვეღარ ვიქნებით, თიბილ ადგილებში წევნოთო!" (შიოშვილი 2022: 97).

ელიასხეველი შევქი თოფჩუსეული ვარიანტის (ჩავიწერე 2017 წლის 27 ივლისს) თანახმად, „თევნარში გათოვებულა. ქეშიშითინ უთქვიან ქი:

– ზემო თეთრი რამე არი, ისი რა არი?"

ბერს უთხოვია, ჩამოეტანათ ეს თეთრი რაღაც და „ქეშიში მიმხდარა ქი, თოვლიაო" და უთქვამს:

„ – აქობაში აღარ დეიჟდომლება, აქიდან წევნეთო!" (შიოშვილი 2022: 97).

დოლენჯიანთკარელი (სოფელ ხევას ერთ-ერთი უბანი) მევლუდ ბათმაზისაგან (დოლენჯიშვილი) 2017 წლის 26 ივლისს ჩვენ მიერ ჩაწერილი მითოსური ნარატივი მოგვითხრობს: „აქ, ქუაბაქ, ყოფილან გურჯები, აქვე მჯდარან. შუუხედნიან, გათოვლებულა. არ იციან, რა არი. გუუგზავნიან ორი თანე ბიჭი. გასულან ქეთქეთში, ჩამუუტანიან, გამდნარა ქი, კიდო გასულან ქეთქეთში, ჩამუუტანიან, კიდო გამდნარა". შემდეგ ბერთან მისულან და მოუყოლიათ მომხდარის შესახებ; ბერს კი უთქვამს:

„ – ბიჭებო, აქ არ იცხოვრება, ის თოვლია! გათოვდება ორი მეტრო და ვერ ვიქნებით აქა, დევირჩობითო!"

მართლაც, ის ადგილი მიუტოვებიათ. მთქმელი დასძენს: „წასულან. ორნი მომკვდარან. მეზერები არი. იქ ზიარეთია... ქეშიში წევდა ბათუმში" (შიოშვილი 2022: 97).

არსებითად იდენტურია მარადიული გაზაფხულის მითოსის უფრო მოკლე ვარიანტები, რომლებიც ჩავიწერე ბასლიკარში (სოფელ ხევას უბანი) მენემშა და ემინე ქეჩენჯებისაგან (შიოშვილი 2022: 98).

მარადიული გაზაფხულის ტაური მითოსის ვარიანტთა უმრავლესობის თანახმად, ტაოში თოვლის მოსვლის მომსწრე და ამის გამო იქაურობის მიმტოვებელნი ქართველი („გურჯი") სასულიერო პირები არიან; გამონაკლისია პროფესორ მამია ფაღავას მიერ 2005 წელს სოფელ ელიასხევში ჩაწერილი ვარიანტი, რომლის თანახმადაც, თითქოს ელიასხევში სომხებს („ერმენებს") უცხოვრიათ და ბერიც („ფაფაზი") სომეხი ყოფილა. მთაზე თოვლი რომ მოსულა, ბერს კაცები გაუგზავნია:

„ – ერთი შეხედეთ, ის რა არიო, ფორი არ დგებაო".

ცოტა გასულან, ბიჭებ უნახიან ქი, თოვლი... ცივი... ხელში უწევნიან, ხელებ უტკივნებიან, გამქრალა, გამდნარა. ჰოდა, უთქვიან იმ ფაფაზისთუნ ასე:

– გაველით, ხელში ვწევთ, ხელ გვატკივნებს, მოგვაქვს, იკარგვის".

ბერი მიხვდა, რაც იყო მთის წვერზე დადებული სითეთრე და უთქვამს:

„ – აქ აღარ იცხოვრებაო, ადექით, წევდეთო!" (ფაღავა..., 2020: 952-953).

მითოსის ყველა ტაოური ვარიანტით თოვლის მოსვლა, ანუ მარადიული გაზაფხულის მოშლა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბერების საცხოვრისის მოშლასთან ასოცირდება; ისინი ტოვებენ თავიანთ სამყოფელს. მთქმელები ერთხმად აფიქსირებენ, რომ „იქედან წასულან", მაგრამ არავინ იცის, კონკრეტულად სად წავიდნენ ქრისტიანი ღვთისმსახურები. ტაოელი მთქმელების მთავარი გზავნილი რეალობასთან მისადაგებული ვითარებაა („აქობადან წასულან") – იქ, იმ ადგილებში, თოვლის მოსვლის შემდეგ ქრისტიანები აღარ ბინადრობენ. ერთადერთი, დოლენჯიანთკარული, ვარიანტის თანახმად, რომლის მთქმელი მევლუდ დოლენჯიშვილი საკმაოდ გათვითცნობიერებული, განათლებული პიროვნებაა და არც ენობრივ ბარიერს განიცდის, „ქეშიში წევდა ბათუმში" და ესეც სრულიად რეალური ვითარების გამოძახილია („აქ, ქუაბაქ, ყოფილან გურჯები, აქვე მჯდარან"); ბასლეკარული ვარიანტი კი ასკვნის: „...გაქცეულან უკნისკენ, ჰად წასულან, ა ვიცი, ჰაცხადან მოსულან, იქ წასულან".

იდენტურია ტაოს სხვა სოფლებში (ვანისხევი, ელიასხევი, ხევა, ქუაბაქი, ბასლეკარი, წითლეკარი) დაფიქსირებული ნარატივები.

საყურადღებოა, რომ კლარჯულმა მითოსმაც შემოგვინახა რწმენა-წარმოდგენა შეჩერებული დრო-ჟამის, ანუ მარადიული გაზაფხულისა, თუმცა აღარც კლარჯელთა მსოფლგაგება უკავშირდება თამარის სახელს. სოფელ ბერთაში 2013 წელს ბსუ დოქტორანტის – მეჰმედ-ალი ქესქინის მიერ ოსმან ოსქანისაგან ჩაწერილი მითოსური ნარატივის თანახმად, მარადიული გაზაფხულის, ანუ შეჩერებული დრო-ჟამის, ადგილია ართვინის მიდამოები, სადაც თურმე თოვლი არასოდეს მოდიოდა.

„ართვინში ძველ საუკუნებში არ თოვდა". აქ, სოფელ სოთში (დღევანდელი სეითლერი), ნიგალას უბანში, ყოფილა ეკლესია, რომელშიც „მცხოვრობდა ქეშიში", ანუ ქრისტიანი ბერი. მთქმელის განმარტებით, ეს ეკლესია ბუხარეთის მთებში, სოთსა და ვაზრიას შორის, მდებარეობს და „ავჯი ეკლესიას" ეძახიან.

ერთ დღეს ბერმა კაჩკარის მთაზე, საქალარის პლატოზე, თეთრი რაღაც შენიშნა. ასეთი რამ მანამდე არასოდეს ენახა და ძალიან გაუკვირდა. მან ოთხი მსახური გაგზავნა მთაში ამბის გასაგებად, თან თოფიც გაატანა და დაარიგა:

„ – ეს თოფი იმ თეთრი რაღაცას ესროლეთ და მოკალით!"

კაჩკარის მთაზე ასულებმა თოფი კი ესროლეს იმ თეთრ „რაღაცას", მაგრამ ვერაფერი დააკლეს; ნელ-ნელა მიუახლოვდნენ, ხელით შეეხნენ და „დაინახვენ, რომ ეს თეთრი არსება ცივი რაღაცა არის". ამის შემდეგ ტყავის ტომარა გაავსეს ამ თეთრი მასით და უკან, ეკლესიისკენ, გამობრუნდნენ.

ეკლესიის მსახურებმა ბერს ტომარა აჩვენეს და უთხრეს:

„ – თეთრი არსება ამისი შიგან არის".

ტყავის ტომარა რომ გახსნეს, იქ მხოლოდ წყალი დახვდათ...

„ – მე წიგნებში ვიკითხე, ეს თოვლია", – განმარტა ბერმა და დაასკვნა:

– აქ ვერ ვიცხოვრებთ იმიტომ, თოვლი მოდის, ძალიან სიცივე იქნება!"

ამის შემდეგ ბერ-მონაზვნები ბარში ჩამოსულან, ნიგალას ეკლესიაში გაუგრძელებიათ მოღვაწეობა და ზემოთ, მთაში, მდებარე ეკლესიაში ვეღარ ადიოდნენ (ბსუქცფა).

მარადიული გაზაფხულის მითოსის ვარიანტი პროფესორმა მალხაზ ჩოხარაძემაც დაამოწმა ქალაქ ართვინში 2013 წლის 21 აპრილს (ჩოხარაძე 2015: 292).

ტაოურსა და კლარჯულ ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილ მარადიული გაზაფხულის, ანუ მიწიერი სამოთხის, იგივე შეჩერებული დრო-ჟამის მითოსს მუსლიმი ჩვენებურები თამარ მეფის „ოქროს ხანას" აღარ (ვეღარ) უკავშირებენ; თამარი მათ ისტორიულ მახსოვრობაში ოდენ მატერიალური კულტურის ძეგლთა უპირობო შემოქმედად არის შერაცხილი, მაგრამ მითოსური მსოფლმხედველობის ესოდენ სანუკვარი ხანა მათ ისტორიულ მეხსიერებაში მაინც ქრისტიანული ღვთისმსახურების სივრცესთან არის გაიგივებული და, ბუნებრივია, ესეც გენეტიკური სისხლის ყივილის ერთ-ერთი სულიერი გამოძახილია. სხვაგვარად წარმოუდგენელია, რადგანაც ტაოელ თუ კლარჯ ჩვენებურთა ცნობიერებაც ერთიანი ქართული კულტუროლოგიური წიაღიდან მომდინარეა, მისივე გვარ-ტომთა მსოფლმხედველობის განუყოფელი ნაწილია.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ბსუქცფა: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის ფოლკლორული არქივი, ბათუმი.

კიკნაძე 2008: კიკნაძე ზ., ქართული ფოლკლორი. თბილისი, 2008.

სიხარულიძე 1961: სიხარულიძე ქს., ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, ტ. I. თბილისი, 1961.

ფაღავა... 2020: ფაღავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ., ტაოური ტექსტები. მონოგრაფია „ტაო". ბათუმი, 2020.

შიოშვილი 2022: შიოშვილი თ., ტაოური ფოლკლორი. ბათუმი, 2022.

ჩოხარაძე 2015: ჩოხარაძე მ., ხანძთა და „ათორმეტ სავანეთა" მხარის სალოცავები. ბათუმი, 2015.